

Metafizik ve Mantık Arasındaki Klasik İlişkinin Dönüşümü: Matematiksel Nesneler ve Ontolojik Sonuçlar

The Transformation of the Classical Relationship Between Metaphysics and Logic: Mathematical Objects and Ontological Consequences

VATAN KARAKAYA

Yıldız Technical University

Received: 07.07.2024 | Accepted: 20.08.2024

Abstract: The aim of the current study is to investigate how metaphysical concepts and mathematical objects form a consistency within the scope of the science of logic, which is systematized with the compulsory principles of the mind. It discusses, especially in the modern period, why ontologies established with mathematical objects and formal principles of logic differ from metaphysical principles, through the main currents of the philosophy of mathematics. One of the focal points of the study is to emphasize that metaphysical concepts contain different meanings according to knowledge basins and to defend the view that ontological structures that claim the impossibility of metaphysical knowledge have developed against the metaphysical concepts defined in their own knowledge basins and do not have universal validity. These claims are discussed based on the literature of the relevant knowledge basins. Finally, the reasons why the metaphysics-classical logic relationship turned into a mathematics-logic relationship in the modern period were criticized.

Keywords: Metaphysics, mathematics, logic, ontologies.

Giriş

Düşünce tarihi boyunca metafizik bilgi, varlığın var oluş ilkelerini ve ilk sebeplerini sorgulayan bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte matematik de zaman ve mekânda var olan boyuta sahip varlığın niceliksel ilişkilerini zihinsel olarak araştıran ve bu varlıklar arasında değişmez ilkelerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir araştırma alanıdır. Mantık ise hem metafizik sorgulamada hem de matematiksel işlemlerde insan aklının doğruyu bulmasına yardımcı olan bir yöntem olarak kullanılmıştır. Mantık, maddeden ayrı kavramlardan oluşan metafiziğin önermelerini doğruladığı gibi maddenin sûretlerinden ya da zihinde sûretler arası bağlantılardan oluşan matematik kavramlarla kurulan önermelerin de doğrulamasını yapabilmektedir.

Düşünce havzaları bakımından metafizik anlamda ilk sebepleri farklı olsa da Antik Yunan ve İslam meşşâî gelenek; teorik felsefi yaklaşım olarak doğa bilimleri, matematik ve metafizik hiyerarşisi altında bilgi üretmişlerdir. Bu iki medeniyet dönemlerinde insan düşüncesinin temelini oluşturan tasavvur ve tasdike konu olan bilgilerin kaynağını cisimler, cisimsel sûretler ve maddi olmayan varlıklar oluşturmaktadır. Bununla birlikte; diğer bir medeniyet ise batıda gelişen ve günümüzü de içine alan Batı medeniyetidir. Bu medeniyet içerisinde metafizik hiyerarşiye bağlı olmayan birçok düşünme biçimleri ortaya çıkmış ve birçok yeni ontolojilerin kurulmasına neden olmuştur. Batı medeniyetinin genel olarak Tanrı bilgisini eleyerek kurmuş olduğu ontolojik yapıların kurucu unsurları cisim ve cisimsel sûretlerdir. Başka bir ifadeyle fizik ve matematiktir. Fiziksel dünya ve matematiksel kavramlarla oluşan ontolojik yapıların doğrulayıcıları ve tutarlılıkları yine mantık olarak seçilmiştir.

Modern Batı düşünce dünyasında klasik metafizik ve mantık ilişkileri dönüşüme uğrayarak matematik ve mantık ilişkisine evrilmiştir. Bu dönüşümün ilk temsilcisi matematiğin *Analitik Geometri* dalını doğrulayıcı olarak kullanan Descartes olmakla birlikte daha sonraları Kant'ın "bilinen nesneden bilen özneye yaklaşımıyla" oluşturduğu ontoloji; zaman ve mekâna bağlı olarak tanımlandığı için metafizik kavramların da zaman ve mekândan bağımsız olmasından dolayı metafizik kavramlar Kant felsefesinin dışında kalmıştır.

Modern dönemde kurulan ontolojik yapılar birçok açıdan eleştiriye açık yapılardır. Metafizik bir varlık olan insanın zaman ve mekânı aşan özellikleri, bu yeni felsefelerde niceliksel ağırlıkla işlendiği için ve insanın varlığı belirsiz bir “kendindeliğe” kısıtlandığından dolayı aklın zorunlu ilkeleriyle insanın yaradılışına dair sorular yeniden gündeme gelmiştir. İnsanın yaradılışına dair soruların işlenebilmesi için de metafizik kavramlar ve mantık ilişkisinin yeniden gündeme alınmasını gerekli hale gelmiştir.

Metafizik, Matematik ve Mantık Kavramları ve İlişkileri

Metafizik, varlığın var oluş sebeplerinin belirlenmesi anlamında; var olanlardan bağımsız olarak “varlık olmak bakımından varlık” ilişkisini inceleyen bir ilimdir (İbn Sînâ, 2017a, s. 2). Özellikle; Tanrı, Âlem ve İnsan ilişkilerinde insan ve âlemin ilk sebeplerinin nedensellik ilkesi altında veya yoktan yaratma anlamında yaratıcıyla olan mantıksal ilişkisinin veya akıl yürütmeyle delillerinin kurulduğu bir üst disiplindir. Varlıklar içerisinde idrak sahibi olan insanın bir bütün olarak varlığı anlayabilmesi için bu üst disiplinin kavramlarına ihtiyaç duymaktadır. İnsan, varlığın var oluş sebeplerini araştırırken; ilk olarak duysal âlem olarak fizik dünyanın bilgisini elde eder ve daha sonra fizik dünyada var olan maddi şeylerin duysal olmayan varlık sûretlerine ulaşmaktadır. Duyusal olmayan varlık sûretlerinin niceliksel olanlarıyla da matematiksel bilgi kurulmaktadır. Bu ilerleyiş varlığın var olmak bakımından inceleme aşamasına gelindiğinde hem fiziki nesnelerin bilgisi hem de matematiksel bilgi birlikte göz önüne alınarak ilk sebepler bakımından metafizik bilgi inşa edilmektedir. Ancak önemle vurgulanması gereken husus, metafizik kavramlar var olanların kendisinden bağımsız olduğu için fiziksel ve matematiksel varlıklar arası ilişkilerde kullanılan akıl yürütmelerden farklı bir akıl yürütme ya da mantık metodu içermektedir.

Bununla birlikte matematiksel düşünce; zihin dünyasında cisim sûretlerinin niceliksel olarak zamanda meydana gelenlerinin sayı ve mekânda meydana gelenlerinin de ölçü olarak tezahür etmesi şeklinde ifade edilebilir. Bu sebepten dolayı matematiksel bilgi türünün tanımında maddenin türü veya hareket gücü kullanılmamaktadır (İbn Sînâ, 2017b, s. 2). Diğer taraftan, zihnimizde meydana gelen sûretlerin ilişkili olduğu dış dünyadaki sûret sahibi varlık ilişkileri niceliksel olarak iki türlü önermeye dönüştürülebilir. İlk olarak, eğer zihinde oluşan sûretin dış dünyadaki mahiyeti

niceliksel olarak ölçülebilirse matematiksel ilişkinin önerme ve aksiyomları geometriden elde edilebilir. Buna karşılık zihinde oluşan sûretin dış dünyadaki mahiyeti sayılabilir türden ise bu tip bilgi kümesinin aksiyom ve teoremleri aritmetik veya cebirden elde edilebilir.

Metafizik ve matematik ile mantık ilişkisini veya ayrımını belirleyebilmek için her üç kavramın da tanımlarını ana hatlarıyla tartışmak her bir alanın kapsam ve sınırlarının belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Metafizik bilgi kümesi “varlık olmak bakımından varlık” cihetiyle varlığı sorguladığı için bilginin mahiyeti zihinsel olmakla birlikte cisimsel sûretten ibaret değildir. Yani mantıksal önermeler cismin madde ve sûret özelliklerinden bağımsız olarak maddi olmayan tanım ve kavramlarla da önerme oluşturabilmektedir (Türker, 2020, s. 71). Mesela; sebeplerin sebebi anlamında ilk sebebi, zihinsel bir sûrete bağlı olarak tanımlamak mümkün değildir. Çünkü ilk sebep olan yaratıcı cisimsel olmadığından sûrete sahip değildir. Ancak diğer bir disiplin olan matematik; sayı, sembol, ilişki anlamında fonksiyon, nokta, doğru, düzlemlerden oluşan ve fizik dünyadan duyular yoluyla elde edilen sûretlerin oluşturduğu ancak duyuya kapalı kavramların bulunduğu zihinsel bir süreçtir. Daha kısa bir tanımlamayla; matematiğin konusu maddeden soyutlanmış niceliktir ya da “nicelik olması bakımından niceliğe konu olan” her şeyin incelenmesi olarak ifade edilebilir (İbn Sînâ, 2017b, s. 2). Ancak matematiksel bilginin kaynağı duyusal olan cismin sûretleri ya da sûretlerin zihinsel ilişkilerinden elde edilen yani varlığa gelmiş cisimlerin nicelik özelliklerinden elde edilen modern felsefenin tanımıyla a priori bilgi alanıdır (Karakaya, 2021).

Üçüncü kavram olan mantık ise klasik dönem ve modern dönemde değişik şekillerde tanımlanmış olsa da temel özelliği akla yol gösteren doğru düşünme kurallarının olduğu ve konusu ne olursa olsun doğruya erişmek için izlenecek yol ve yöntemin bütünü olarak ifade edilebilir. İmam-ı Gazzâlî (2002) *Makasıdu'l-Felasife* kitabında mantık hakkındaki açıklamasında ilimler bir takım bölümlere ayrılırlar da temelde tasavvur ve tasdik olmak üzere iki bölümde toplandığını, tasavvuru oluşturan şeylerin tanım veya imgeler, tasdiki oluşturan şeylerin ise kıyas, tümevarım ve analogi olduğunu, bu metotları kullanarak bilinmeyenin bilgisini bilinenden elde edebileceğimizi ve mantık ilminin diğer bütün ilimlerin ölçüsü ve terazisi olduğunu, terazide tartılmayan şeyin ağır olanıyla hafif olanını ya da faydalı

olanla zararlı olanının bir birinden ayırt edilemeyeceğini ifade etmiştir (ss. 41-43). Mantıklı düşünmeyle mantık bilimi arasında da doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Mantık, mantıklı düşünme tarzını kendisine konu edinen bilim olarak da isimlendirilmektedir (Öner, 1991, s. 14). Mantıklı düşünmenin en belirleyici özelliği düşüncenin doğru ve tutarlı olmasıdır. Bu sebepten dolayı; mantık kurallarıyla elde edilen sonuçların tutarlı olması da bir zorunluluktur. Mantığın tutarlılık şartını gerçekleştirmek için tutarlı düşünme ise akıl yürütmenin veya aklın zorunlu ilkeleri olarak ifade edilen *i) özdeşlik ilkesi, ii) çelişmezlik ilkesi ve iii) üçüncü şıkkın imkânsızlığı* ilkesine uygunluğunun sağlanmasıdır. Son ilke iki değerli mantık önermeleri için geçerlidir. Bu nedenle bu ilkenin yok sayılmasıyla ikiden fazla değere sahip mantık çeşitleri de kurulmuştur. Yukarıdaki üç ilke, insan zihninin şekilsel sorgulamalarıdır ve genel olarak varlığın mahiyetine dair mantıksal ve matematiksel düşüncelerdir. Ancak ne zaman zihin, gerçekliğin açıklanmasına yönelirse; o zaman bu üç mantık ilkesine ilaveten "her şey var oluş sebebine sahiptir" şeklinde ifade edebileceğimiz yeter sebep ilkesi ile bunun çeşitleri olan nedensellik ve gaye sebep ilkeleri aklın doğru düşünmesi için mantığın bir ilkesi olarak zorunlu hale gelmektedir (Öner, 1991, s. 14). Bununla birlikte; eğer G. W. Leibniz'in (1646-1716) semantik müdahalesi dışarda tutulursa, yani onun yeter sebep ilkesi üzerinden mantığın ilk üç ilkesini yeniden yapılandıran müdahalesi bir kenara bırakılırsa, yeter sebep ilkesi varlıkların sebepliliği bağlamında diğer üçünden farklı ve onları var olanlarla daha açık bir şekilde ilişkilendiren bir mantık ilkesi olarak kabul edilebilir. Bu anlamıyla mantığın bu dördüncü ilkesi, aynı zamanda hem ilkeler arasında hem de bu ilkelerin var olanlarla ilişkileri bağlamında bir tür aracı ilke görevi üstlendiği kabul edilebilir. Kısacası; eğer yeter sebep ilkesi konusunda Leibniz'e tam olarak uymayan bu açıklamamız doğru kabul edilirse, bu durumda mantığın metafizik ile ilişkisi, aklın akıl yürütmede kullandığı mantığın dört ilkesinin de birlikte kullanımını gerektirmektedir. Bununla birlikte; mantık, doğru düşünmenin tespitini yaparken, *dile* (konuşma) müraaat etmektedir. Ancak dil ve onun araçları olan kelimeler sadece fikirlerin değil, aynı zamanda duyguların da taşıyıcısıdır. Başka bir ifadeyle, dil ve kelimeler sadece fikirlerimizi değil aynı zamanda duygularımızı da ifade etmektedirler. Bu sebeple; konuşulan dilin çok anlamlı veya aldatıcı ifadeleri olabilir (Öner, 1991, ss. 1-4). Dilin sakıncalarından kurtulmak için modern

dönemde sembolik mantık adında yeni mekanik mantık türleri oluşturulmuştur. Sembolik mantık; soyut süreterin sembol üzerinden mantıksal tasarımları olduğu için klasik mantığın birçok zenginliğini sınırlamış ve metafizik bilgiyi düşünce sisteminin dışında tutmuştur.

Yukarıdaki tanımlamalar ışığında bakıldığında hem metafizik kavramların hem de matematik nesnelerin müracaat ettiği tüm akıl yürütmelerde mantığın kurallarına ihtiyaç duymaktadır. Metafizik bir kavram çifti olan “zorunlu-mümkün” veya “varlık-mahiyet” ayrımları nasıl ki mantık kurallarıyla elde ediliyorsa; aynı şekilde matematik biliminde “İki nokta arasındaki en kısa uzaklık; iki noktayı birleştiren dik doğru parçasıdır.” önermesinin ispatı da mantık kurallarını kullanmaktadır. Dolayısıyla; metafizik ve matematik disiplinler, kendilerine ait tanım ve kavramları olan iki ayrı disiplin iken mantık, akıl yürütmede kullanılan bir metot olarak her iki disiplinde de o alanın tanım ve kavramlarını kullanarak bilinenden hareketle bilinmeyen elde etmek için kullanılan akıl yürütme sürecinin genel adı olarak ortaya çıkmaktadır. Mantığın alet ilmi olarak ifade edilmesi; herhangi bir alanın nesneleri ya da kavramları arasındaki ilişkinin ancak ilgili alanda, mantığın tasavvur ve tasdik metotlarıyla elde ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Metafizik ve matematik her ne kadar birbirinden ayrık kavramlara sahip olsalar da metafiziğin ilimler tasnifi altında hiyerarşik bir ilişkiye de sahiptirler. Bu hiyerarşi, ilimlerin konuları, ilkeleri ve meselelerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İlimlerin konu, ilke ve meselelerinin her birinde öncüllerden hareketle mantık kuralları kullanılarak deliller elde edilmektedir. İlim dallarının ilkeleri; ilgili ilim dalında ispatlanabilen ya da ilgili ilim dalında ispatlanamayıp daha üst bir ilim dalında ispatlanabilen öncüllerden oluşmaktadır. İlim dallarının konusu; ilgili ilim dalının özel ilişkilerinin incelendiği durumlardır. Mesele ise o ilim dalında yüklemeleri, konunun türlerini veya arazlarının özel ilişkileri olan önermelerdir (İbn Sinâ, 2006, ss. 102-103).

Bu aşamada; mantığın, metafizik ve matematik disiplinlerde tutarlılık oluşturan ilke ve yöntemlerini daha açık hale getirmek için metafizik-mantık ve matematik-mantık ilişkileri ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

Metafizik ve Mantık Arasındaki Klasik İlişki ve Matematiğin Konumu

Metafizik, en genel anlamıyla, var olanlardan bağımsız bir şekilde varlığın var olması bakımından bir soruşturmasına karşılık geldiği için “var olmak bakımından varlık” bilgisinin alanı olarak ortaya çıktığı ifade edilmişti. Metafizik; fiziksel ve matematiksel varlığın ve bu iki varlıkla ilişkili şeylerin ilk sebeplerinin, sebeplerinin sebebinin ve ilkelerinin ilkesinin, yani yaratıcı gücün birer “mesele” olarak incelendiği bir üst veya kök ilimdir (İbn Sînâ, 2017b, s. 2).

Metafizik alanda mantığın işlevini tartışmak için en uygun kaynaklardan birisi erken dönem İslam filozoflarından İbn Sînâ (980-1037) olarak ele alınabilir. Çünkü İbn Sînâ, hem insanlığın kadim bilgisini sistemleştiren Aristoteles öğretisini hem de kendinden önce yaşamış İslam düşünürlerinden Kindî (801-873) ve Fârâbî'nin (870-951) öğretilerini kendinde toplayarak yeni bir ontoloji tanımlamayı başarmış bir filozoftur. İslam felsefe geleneğinde Kindî'nin bir ve birlik, Fârâbî'nin varlık ve mevcut, Âmirî'nin (913-992) zorunlu ve imkân (Türker, 2018, ss. 660-662) gibi felsefi tefekkür biçimleri İbn Sînâ'da kemale ermiş ve “varlık-mahiyet”, “zorunlu-mümkün” ayrımlarıyla İslam öncesi felsefenin ilkeleri olan sebep-sonuç, cevher-araz ve konu-yüklem gibi ilkeleri yeni felsefi ilkelerin birer alt dalı haline getirmiş ve kendinden sonraki yüzyılları da etkilemiştir (Türker, 2020, s. 63). Böylece bu yeni ontoloji hem İslam meşşâî felsefeyi Aristoteles felsefesinden ayırmış hem de bu ontolojiye bağlı olarak yeni bir bilgi sistemi tanımlamıştır. Bununla birlikte mantığın tanımında şekilsel akıl yürütmede kullanılan üç ilkeye ilaveten var oluşla ilgili nedensellik ve gaye sebepler doğrudan metafizik kavramlarla ilgili akıl yürütmenin bir kuralı şeklinde verilmiştir. İbn Sînâ'ya göre teorik ilimler; doğa ilimleri, matematik ve metafizik şeklinde üç türdür. Doğa ilimlerinin konusu, hareketli ve durağan olması yönünden cisimler ve onlara doğrudan ilişen arazların incelenmesidir. Matematiğin konusu, bizzat maddeden soyut niceliktir ya da nicelikli şeyler ki bu ilmin tanımlarında bir madde türü veya hareket gücü kullanılamaz. Metafizik ilimlerde ise hem varlıkta hem de tanımda maddeden ayrık şeyler incelenmektedir (İbn Sînâ, 2017b, s. 2). Filozof, teorik ilimleri yukarıdaki şekilde tertip ettiğinden mantığın unsurları olan tanım, tasavvur ve tasdiki de bu hiyerarşiye bağlı olarak kullanmıştır. İbn Sînâ'ya göre her ilim diğer

ilimlerde incelenmeyen bir şeyi veya bir yönü incelemek zorundadır. Bu sayede, mantıktan doğa bilimlerine, oradan matematik bilimlerine sıçrayan insan aklı en son metafizik ilmine erişmektedir. Yine filozof, cevher araz teorisinin verdiği imkânları kullanarak varlığın tanımında madde-sûret teorisini esas alarak maddeyi tabiatta, sûreti orta ilimler olarak adlandırılan matematiğe ve bunlara dayanarak da varlığın var oluş bilgisini de metafizik bilgi olarak mantık kuralları çerçevesinde birbirine bağlamış ve tutarlılık oluşturmuştur (Karakaya, 2022). Buna göre; mesela mantık ilmi, doğa, matematik ve metafizik ilmine ait verileri kullanarak bizi bazı yargılara ulaştırabilir. Ancak onun buradaki işlevi söz konusu verinin bu ilimlere ait yönünü ortaya koymak değildir (İbn Sînâ, 2014, ss. 30-31). Mantık ilmi, bu ilimlere ait verileri tutarlılık ve doğruluk açısından inceler. Böylece; mantık kendi kurallarından yola çıkarak nedensellik ilkesinin kapsamı altında varlık ile var eden arasında bir aklî delil örgüsü oluşturmuştur. Her ne kadar Nasîrüddin Tûsî (1201-1274), Şehâbeddîn Sühreverdî (1154-1191), Molla Sadrâ (1571-1641) gibi filozoflar tarafından İbn Sînâ ontolojisine ilave ve ek-siltmeler yapılmış olsa da metafizik düşünce ve mantıksal yaklaşım hemen hemen aynı kalmıştır.

Mevcut çalışmanın problematiği bakımından mantık kurallarının metafizik ve matematik kavramlarda farklı tutarlılıklar oluşturduğu iddiasına bağlı olarak Antik Yunan ve İslam meşşâî geleneğin bilgi kaynaklarının doğrulayıcısının neden mantık olduğu sorusu üzerine etraflıca tartışmak gerekmektedir. İlk olarak metafizik kavram ve mantık ilişkisini kullanan Aristoteles'in varlık tanımlaması göz önüne alınırsa; Tanrı-âlem ilişkisi çok tanrılı inanıştan dolayı belli belirsiz bir ilk sebep (ilk hareket veren) olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Aristo'nun delilinin öncüllerinde var etmek, meydana gelmek, meydana getirmek değil, hareket etmek ve hareket ettirmek yüklemeleri kullanılmıştır. Bu öncüllerle kurulan bir kıyasın bizi öncüllerde kullanılmayan bir neticeye, yani var etmeğe ulaştırması imkânsızdır. Dolayısıyla söz konusu kıyas bizi sadece bir hareket ettiriciye, hareketin nedenine götürebilir. Hareket ettirici ise var ediciden başka bir şeydir (Alper, 2013). Aristoteles'in öncülleriyle metafizik sorgu yaratıcıya değil hareket ettiriciye karşılık geldiği için İslam meşşâî gelenekte metafizik sorgular "zorunlu-mümkün" bağlamında yaratıcıya dönük yapılmış ve metafiziğin Antik Yunandaki tanımını da değiştirmiştir.

Metafiziğin değişen tanımı İslam filozoflarıyla Antik Yunan filozoflarını birbirinden ayırmıştır. Bu ayrımın temel özelliğinin İslam filozoflarının vahiy ve nübüvvet bilgisi olduğu söylenebilir. Çünkü İbn Sînâ ontolojisinde varlık-mahiyet, zorunlu-mümkün ayrımı esas itibariyle ilk sebep bilgisinin, mantıksal ifadesine karşılık gelmektedir. Özellikle zorunlu-mümkün ayrımında İbn Sînâ mantıksal önermelerle zorunlu varlığa dair delil sunarken “Bir şeyin yokluğunu düşündüğümüzde herhangi bir çelişkiye düşmüyorsak o şey *mümkün*, şayet çelişkiye düşüyorsa o şey zorunludur. Buradan hareketle Tanrı’nın saf varlık olduğunun ve yokluğunun düşünülmesinin imkânsız olduğunu, Tanrı dışındaki her şeyin mümkün olduğunu, dolayısıyla da var olmak için mutlaka bir nedene ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.” şeklinde ifade etmektedir (Türker, 2020, ss. 64-65). Bu zorunlu varlık ispatı, vahiy bilgisiyle varlık sahibi Allah’ın teklifine karşılık gelmektedir. Bu bakımdan İslam filozoflarında varlık ile yaratan arasındaki ilişki, Allah’ın birliğine olan imanın mantık yoluyla varlık ilişkilerine bağlı olarak açıklanması olduğunu ifade edebiliriz. Bununla birlikte, İbn Sînâ’nın varlık-mahiyet ve zorunlu-mümkün ayrımlarında kullanmış olduğu mantık önermeleri zaman ve mekâna bağlı olmayan kavramları da içermektedir. Özellikle zorunlu varlık tanımı cisimsel bir sûrete sahip olmayan bir varlıktır.

Yukarıdaki tartışmaya bağlı olarak Aristoteles ya da İslam filozoflarının metafizik kavramları ortaya çıkarmak için neden matematik değil de mantık ilmini kullandıkları da tartışılması gereken önemli bir problemidir. Öncelikle metafizik disiplinin ontolojik tanımı gereğince matematik de dahil olmak üzere bütün alt bilimlerin konularının ilkeleri metafizik tarafından belirlenmektedir. Varlığın niceliksel ilişkilerini konu olarak inceleyen matematik, nicelik konusu olan sayı ve ölçü ilişkilerini matematik disiplin altında incelemektedir; fakat “Sayı nedir?” ve “Ölçü nedir?” gibi soruların cevapları matematiğin değil metafiziğin konusudur.

Konunun girişinde vermiş olduğumuz matematik tanımı göz önüne alınırsa, zorunlu varlık, matematiğin nesneleri olarak bir şekil bakımından geometri ya da bir ilişki anlamında fonksiyon olmadığından, metafizikte mevzu olan var olmak bilgisi mantık altında matematiğin nesneleriyle açıklanmaya elverişli değildir. Daha açık ifadeyle; metafizikte zorunlu varlık, matematik kavramların elde edildiği zaman ve mekândan bağımsız olmasından dolayı zorunlu varlığın matematik önermelerle açıklanması

mümkün değildir. Metafizik ve matematik kavramlarının her ikisi de a priori nitelikte olmasına rağmen metafizik kavramların varlık ve tanıtımda maddeden ayrık olması diğer bir ifadeyle madde-sûret anlamında bir kavrama karşılık gelmemesi -bir sûrete sahip olmaması- gibi özelliklerinden dolayı mantığın tasavvur-tasdik ilişkisine daha çok uygundur ancak maddenin sûretleri veya sûretlerin soyutlaması olan matematiğin nesneleriyle açıklanabilecek mahiyete sahip değildir. Çünkü matematiğin nesneleri a priori formundadır ancak bu a priori formlar dış dünyada mahiyete sahip bir varlığın niceliksel sûretlerinden meydana gelmektedir veya dış dünyada mahiyete sahip varlık sûretlerinin zihinde birleştirme ve ayrıştırılmasından oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, boyutsal olmayan ve sadece tasavvur ve tasdike açık olan bir kavram, matematiğin nesnesi olmaya uygun değildir. Açıkça belirtmek gerekir ki; salt matematik nesnelerin mantıksal tutarlılıklarıyla kurulmuş bir sistem, yapısı gereği zaman ve mekândan bağımsız olan metafizik kavramları barındırmayan yeni bir ontolojiye karşılık gelmektedir. Başka bir deyişle; bu yeni ontoloji sayı ve sembollerle mantıksal doğrulukları test edilmiş aksiyomatik dizgeler oluşturmaya imkân verir ancak metafizik cevaplar gerektiren “Sayı nedir?”, “Ölçü nedir?” gibi sorular aksiyomatik dizgelerin dışında kaldığı için bu soruların cevapları verilemez. Uzamsal kökleri olan salt matematik kavramlar ile kurulmuş ontolojide zorunlu olarak Tanrı-Âlem ve Tanrı-İnsan ilişkisinin elenmesi gerekmektedir. Bu durumda yeni varlık tasavvurunda Tanrı’ya dair bilgi olmayacağı için geriye kalan insan-âlem ilişkisinin niceliksel, yani matematiğin cebir ve geometri alanlarının önerme ve aksiyomlarının uygulanabileceği uygun alanlar haline gelmiş olacaktır. Sonuç olarak; varlığın ilk sebeplerinin araştırıldığı medeniyetlerde kavramlar, uzamsal nitelikli matematik yerine zaman ve mekândan bağımsız metafizik kavramlar olarak kullanılmıştır. Metafizik kavramların geçerli olduğu bir sistemde mantık, metafizik içerikli kavramların doğrulayıcısı olarak görülmektedir.

Klasik felsefenin mantık temelli yaklaşımının modern dönemde matematik temelli bir yaklaşıma dönüşmesinin dikkat çekici sebebi; Tanrı-âlem veya Tanrı-insan ilişkisinin “varlık” bilgisinden çıkarılması, dolayısıyla yalnızca insan-âlem ilişkisinin esas alınmasıdır denilebilir. İnsan-âlem ilişkisi ise mekanik bir sistem olarak zaman ve mekânda tahakkuk ettiğinden matematiğin sayı, ölçü ve varlıklar arası ilişki anlamında fonksiyon aracılığıyla

ifade edilmeye daha çok müsaittir. Bununla birlikte Tanrı-âlem ya da Tanrı-insan ilişkisinin elenmesiyle birlikte ulaşılan bu yeni ontolojik düzlemde de yine mantık kullanılmaktadır. Ancak, artık cisimsel sûretlerin arasındaki ilişkilerin esas alındığı bu mantık, matematiğin kavramları arasındaki akıl yürütmenin aleti olarak çalışmaktadır. Diğer türlü ifade edilirse; bu mantık, matematik nesnelerin ilişkilerini anlamlandıran ve tutarlılıklarını sağlayan bir alet olarak matematik nesnelerle sınırlanmış ve matematikleşmiş bir mantıktır. Metafizik ve matematik arasındaki bu ontolojik farklılaşma, bir paradigma değişimine işaret eder. Batı düşüncesinin indirgemeci yaklaşımının sebeplerini bu ontolojik değişimde aramak gerekmektedir.

Modern Dönem Matematik ve Mantık İlişkilerinin İnşa Ettiği Ontolojik Yapılar

Modern dönemde yeniden kurulan matematik ve mantık ilişkisini incelemek, öncelikle -yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerle- metafizik kavramların yerine matematik kavramların ikame edildiği yeni bir düşünce zeminini dikkate almayı gerektirmektedir. Oysa metin içerisinde de bahsettiğimiz gibi doğru düşünme yöntemi olarak mantık hem metafizik kavramlarda hem de matematik nesneler üzerinde aynı görevi yapmaktadır. Ancak metafizik ve matematiğin kavramlarının farklı olmasından dolayı mantığın bu iki farklı alanın hangisinde kullanıldığına bağlı olarak yeni ve farklı ontolojiler oluşmaktadır. Modern dönem matematik ve mantık ilişkilerinin ontolojik yapılarını incelerken salt bilgi bağlamını esas almak meseleyi açıklamaya yetmeyecektir. Bunun için o döneme ait sosyal yapının geçirmiş olduğu değişimi de göz önüne almak gerekmektedir. Tartışmanın esasını oluşturan ontolojik yapıları hazırlayan sebepler 16. yüzyıl belirsizliğinde büyük çoğunluğu Batının kültürü ile inşa edilen Aziz Pavlus öğretisinin kurmuş olduğu sosyal yapı, -her ne kadar kaynağı itibarıyla bir nübüvve dayansa da- esas itibarıyla bir din olmaktan ziyade kültürel bir sentez görünümündedir (Attâs, 2019, ss. 39-66). Dolayısıyla zaman içerisinde kültürel bir din olmasından dolayı Batı Hristiyanlığı, gücün kendinde toplanması ve bu gücün adil kullanılmaması gibi nedenlerle eleştirilerek kendi karşıtlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bunun da ötesinde; doğa filozoflarının bilimsel metotlarla mekanik doğadan elde ettikleri sonuçların metafizik bağlamı, Batı Hristiyanlığı tarafından açıklanamadığı için doğa filozofları tarafından

Batı Hristiyanlığına karşı bir tavır ve güvensizlik oluşmuş ve bu da bilim-din çatışmasına sebep olmuştur. Batıda oluşan bu bilim-din çatışmasını Harvardlı Profesör Steven Shapin (2020) şöyle açıklamaktadır:

...Bazı doğa filozoflarının görüşleriyle bazı dini kurumların çıkarları arasında oldukça önemli sorunlar vardı. Orta Çağ'dan itibaren Aristo'nun doğa felsefesi, Skolastisizm kültüründe "Hristiyanlaştırılmış"tı ve uzun bir adaptasyon sürecinden sonra Hristiyan doktrinleri ve bazı "pagan" bakış açıları arasındaki ayrılıklar ortadan kalktı, bir kenara bırakıldı veya uzlaşıldı. Roma Katolik Kilisesi yalnızca eski Yunan ve Roma felsefesiyle yaşamayı öğrenmekle kalmadı, aynı zamanda bazılarını İncil'e uyarladı ve kilise rahiplerinin doktrinlerine mal etti. Hristiyan kurumları, -özellikle Aristoteles, Galen ve Batlamyus ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere- hep birlikte toplanarak geleneksel doğa bilgisi yapısını oluşturdular. Bunun anlamı geleneksel doğa felsefesine ait herhangi bir müdahalenin artık Hristiyanlığın öğretilerine de bir saldırı anlamına gelmesidir... (s. 179)

Batı Hristiyanlığı vahiyle kurulmuş bir din olmadığı için insan aklının kâinat okumasına eşlik edemediğini belirtmek gerekir. Bunun da etkisiyle, Batı Hristiyanlığına tepki olarak bilim tarafında yer alanlar, salt metafizik bir varlık olarak Tanrı bilgisini vahiy yol göstericiliği olmadığı için anlayamadıklarından kendi bilgi dağarcıklarından eleme yolunu seçmişlerdir. Nitekim söz konusu tartışmaların yaşandığı yüzyıl ikliminde Tanrı bilgisine eşdeğer bilgilerin varlığı da öne sürülmeye başlanmış ve daha sonra Tanrı bilgisinin elenmesine zemin hazırlamıştır. Bu yüzyılda Tanrı bilgisine eşdeğerliği öne süren Descartes (2015) "Geometrinin ispatlarının da Tanrı bilgisi kadar güvenilir" olduğunu ifade etmektedir. Batının matematikselleşen dünya görüşünü hatta niteliğin bile nicelikle ifade edildiği bu dönemi René Guénon (2021) şöyle ifade eder:

"Modernler genellikle ölçülen, hesaplanan ve tartılan şeyleri, yani kısaca maddi şeyleri kapsayan bilimin dışında başka bir bilgiyi kavrayamazlar; çünkü niceliksel görüş açısı ancak bunlara uygulanabilmektedir. Niteliği niceliğe indirgeme iddiası, modern bilimin en belirgin özelliğidir. Bu yönde öyle noktaya gelindi ki, ölçünün sokulmasının mümkün olmadığı yerde, gerçek anlamda bilimin de mevcut olmadığına; çünkü niceliksel ilişkileri açıklayan bilimsel yasalardan başka yasaların bulunmadığına inanıldı". (s. 123)

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere modern düşüncenin ana bilgi kaynağı maddenin niceliksel bilgisidir ve bu bilginin ana taşıyıcısı da matematiktir. Böylece matematiksel bilginin güvenilirliğine dayanılarak gün geçtikçe nitelikler de bir şekilde niceliğe dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Mantığın genel yapısı doğru düşünmeye öncülük etmek olduğundan insanların kurguladığı evrenin bilgi elemanları nasıl yeniden tanımlanmış ise benzer bir şekilde mantık da bu bilgi elemanlarıyla ilişkili olarak tutarlı düşünmeyi sağlayan bir yöntem haline gelmektedir. İlk sebepsiz ve yaratıcısı olmayan bir varlık âleminde düşüncenin muhatabı sadece varlık ve onun ilişkileri olduğundan ve varlığın zaman ve mekân bağlantısı zorunlu olduğundan bu bilgi kümesinin elemanları fiziki manada üç boyutlu nesneler, yani cisimler iken matematiksel anlamda ise cisme ait sûretlerden oluşan matematiksel kavramlardır. Tabii ki bu tür bir düşünce dünyası zaman ve mekân bağlantılı olduğundan burada müracaat edilen mantık da matematik varlıkların ilişkilerinden doğan tasavvur ve tasdiki gerçekleştiren bir akıl yürütme metodu şekline dönüşmektedir.

Böylece Batı klasik dönemde Galileo (1564-1642) ile başlayan kâinat mekânının büyüleyici matematiksel temsili giderek genişlemiş ve bunun ilk felsefi aklı da René Descartes ile birlikte ortaya çıkmıştır. Descartes'in niceliksel doğa felsefesiyle birlikte, düşüncenin sınırları tabiatın mekânını anlamak olarak tanımlandığından ve mekanik sistemlerde yapıları gereği kuvvet-hareket ve cisimler arası ilişkilerden oluştuklarından dolayı doğal olarak mantığın akıl yürütmede kullanmış olduğu nesneler sayı, ölçü ve ilişki anlamında fonksiyonlardan oluşan matematiksel nesnelerdir (Shapin, 2020, s. 84). Descartes'in analitik felsefesi ve doğrulayıcı olarak da seçmiş olduğu analitik geometri, sayı ve geometrinin bir terkibi olarak ortaya çıkmaktadır (Descartes, 2015, 2019). Bu düşünce belirli ilerlemelerle değişimler göstermiş olsa da mantığın kullanmış olduğu niceliksel anlam ve matematik nesneler değişmemiştir. Batı düşünce dünyasında Leibniz'in ve Spinoza'nın (1632-1677) yaklaşımları dışarda tutulursa Batının yeni dünya tasavvuru dış dünyayı kontrol etmek anlamında sayı ve ölçüyü esas alan matematik düşüncenin cisim dünyasına uygulamasından ibaret olduğu söylenebilir. Daha sonraları mevcut tartışmalar matematiğin nesnelerinin felsefeye konu edilmesiyle Platoncu, Sezgiselci, Biçimselci ve Mantıkçı gibi matematik felsefe akımları oluşmuş ve her bir felsefi akım kendine ait bir ontoloji

oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu ontolojilere göre matematiğin kavramları, mantık kurallarıyla yeniden sorgulanmış ve mantık, matematik nesnelerin tutarlılıklarını sağlayan bir alet olarak matematiksel mantık formuna dönüşmüştür. Daha basit bir şekilde ifade edilirse; mantığın, *kavram-önerme-kıyas* üçlüsü matematiğin sembolik ifadesinde *formül-bağıntı-işlem* üçlüsüne dönüşmüştür. Metafizik kavramların varlıkta ve tanımda maddeden bağımsız oluşundan dolayı madde ilişkileri için uygun olan sembollerin ifadesiyle formül-bağıntı-işlem yapısında metafizik kavram ve önermelerin karşılığı olmadığından gün geçtikçe düşüncede güncelliğini kaybetmiştir. Böylece modern dönem matematik ve mantık ilişkisi niceliksel içerikli ontolojilerin oluşumuna zemin hazırlamış ve matematiğin üst çatı olduğu bilgi tasarımları ve sosyal hayat formları oluşmaya başlamıştır.

Batı düşünce sistemi indirgemeci bir yaklaşımla metafizik bilgidен matematik bilgi düzlemine indiğinde matematiğin nesneleri arasındaki ilişkilerin mantıksal tutarsızlıkları yine mantığın tanımı altında ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, modern dönem mantık düşüncesinin kurucularından olan Gottlob Frege (1848-1925) mantığın ne olduğu hususunda değişik görüşler ortaya koymuş ve matematiğin en iyi bilinen sayma sayılar kavramının bile henüz mantıksal bir tutarlılığa sahip olmadığını ifade etmiştir. Frege (2020), 2000 yıllık bir geçmişi olan sayının hala açıklığa kavuşturulamadığı, bu sebeple matematik biliminin kendi nesneleri arasında ilk ve en önde gelen ve en basit olan sayı kavramının bu kadar karanlıklar içerisinde bulunmasından utanç duyduğunu ifade etmiştir (s. 40). Matematiği mantıksal tutarlılıkla ele alan Frege'ye göre (2020); mantık, doğruluğun ne olduğunun açığa çıkması ve doğruluğun yasaları aracılığıyla hakikatin örtüsünün açılmasıdır (s. 13). Buna göre; Batının yeni dünya görüşü metafiziğin "var olmak" kavramından matematiğin niceliksel bilgisine dönüşürken doğru düşünme metodu olan mantık artık niceliksel ilişkilerin doğrulayıcısı olarak tanımlanmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere mantık, kendine ait nesnesi olmayan tüm nesne çeşitleri hakkında düşünmeyi gerçekleştiren bir tutarlılık metodudur. Dolayısıyla mantık, fizik dünyanın, matematiksel nesnelerin veya metafizik varlıkların arasındaki ilişkilerin ya da bu nesne topluluklarında her tür ilişkinin doğruluğunu sağlayan bir düşünme metodolojisidir. Dolayısıyla fizik dünyada kuvvet ve hareket ilişkisinin doğrulanması mantığın işi

olduğu gibi matematik nesnelerden *saymak-ölçmek-bağıntı* ve metafizik konularda ise varlığın var oluş bilgisi mantık kapsamına giren bir doğrulama-dır.

Ancak bu karşılıklı indirgemeler ve epistemolojik dönüşümler neticesinde oluşan Batı düşünce tarzında metafizik kavramlar insanın düşünme faaliyetlerinden elenince, düşünmeye mevzu konular da dış dünyadaki varlık ve onun ilişkilerinden oluşan bilgi haline gelmiş ve doğal olarak düşünceyi sınırlamış ve kapsamını daraltmıştır. Başka bir ifadeyle, düşünme eyleminin temel soruları olan “nedir”, “niçin” soruları belirsiz ve görmezden gelinerek genel olarak “neden” ve “nasıl” sorularının belirleyici olduğu niceliksel varlık ilişkileri düşünmeye konu edinilmiştir (Timuçin, 1976, s. 37). Bu da Batının *Niceliksel Doğa Felsefesine* karşılık gelmektedir.

Bununla birlikte Batıda oluşan bu yeni tasavvur biçimlerinde mantık genel olarak doğrulayıcı olma vasfını sürdürmüş; ancak en doğruyu bulmak için dil ile ifadenin yetersiz olduğu, örneğin doğal dilin duygu içermesinden dolayı dil-mantık veya psikolojinin mantık üzerine etkilerinin tartışıldığı çalışma alanları oluşmaya başlamıştır. Bu hususta öne çıkan filozoflar *Viyana Çevresi* olarak bilinmektedir (Çelebi, 2016).

Niceliksel doğa felsefesinin kurucu unsuru nicelik ya da mekanik sistemler olduğu için matematik bu sistemlerin doğrulayıcısı olarak yeni felsefi akımların oluşmasına ve bu felsefelere bağlı olarak yeni ontolojilere zemin hazırlamıştır. Niceliksel temele sahip ve matematik nesnelerle kurulmuş olan Platonculuk, Sezgicilik, Biçimselcilik ve Mantıkçılık gibi ana felsefi akımlar yeni ontolojilerin kurulmasında da belirleyici rol üstlenmişlerdir.

Varlık algısı idealar öğretisiyle gelişen ve kurucu filozofunun Platon (M.Ö.427-347) olduğu *Platonculuk* akımında matematik, idealar âleminde ve insan aklından, dilinden, duyularından ve mekândan bağımsızdır. Bu felsefenin kurmuş olduğu ontolojide varlık sıralaması *iyi ideası-idealar-matematik/fiziksel nesneler-yanşımalar* şeklindedir ve idealara en uygun varlık da ruhtur. İdealarda olan matematiğin önermeleri insan aklından, duyularından bağımsız olarak doğru veya yanlış olarak ezeli olarak var olduğundan bu görüşe göre biz matematiği bilmeyiz ancak anımsayabiliriz. İdealardaki matematiğin önermelerinin doğru ya da yanlış olduğuna ulaşmak için mantığın diyalektik (cedel) yöntemi kullanılmıştır (Gür, 2004, ss. 24-25). Asırlar boyu

geçerliliğini sürdüren Platoncu görüş zaman içerisinde karışık görüş ve eleştirilere de maruz kalmıştır.

İbn Sînâ (2017b), Platon'un hem idealar görüşünü hem de matematik idealar görüşünü aşağıdaki şekilde ele almıştır:

....Felsefe Yunanlıların ilk ilgilendiği zaman retorikti. Sonra ona diyalektik karıştı ve felsefeyle ilgilenenlere felsefenin ilk ulaşan kısmı da doğal ilmi kısmıydı. Sonra onlar, matematiğin ve sonra da metafiziğin farkına vardılar. Ancak felsefenin bir kısmından diğerine yanlış geçişler yaptılar. Duyulardan akledilir'e geçişte karışıklığa düştüler. Mesela, insanlık anlamında duyulur ve bozuluşa tabi insan ile ayırık, ebedi ve değişmez insan olmak üzere iki insan olduğunu zannettiler. Bunlardan her birinin var olduğunu düşünerek ayırık varlığa ideal varlık adını verdiler. Doğal şeylerden her birinde akledilir bir sûret olduğunu ve aklın ancak bu sûreti aldığını düşündüler. Çünkü akledilir bozuluşa uğramayan bir şeydir. Söz konusu doğal şeylerden duyulur olan her şey ise bozuluşa tabidir. Dolayısıyla ilimlerin ve burhanların bu yöne yönelmesi ve bunları içermesini sağladılar... (ss. 279-281)

İbn Sînâ (2017b), matematiğin idealar âleminde olmasıyla ilgili eleştirisini de şu şekilde ifade etmiştir:

...Platon ve hocası Sokrat bu görüşte aşırı gidiyorlar ve şöyle diyorlardı: İnsanlığın tek ve mevcut bir anlamı vardır ve bu anlamda fertler ortaktır; fertler yok olduğu halde o anlam varlığını sürdürür. İnsanlığın bu anlamı, çoğalan ve fesada uğrayan duyulur anlam değildir. Öyleyse o anlam, ayırık akledilir anlamdır. Diğer bir grup ise, bu sûretin ayırık olmadığını bilakis onun ilkelerinin ayırık olduğunu düşündüler. Onlara göre tanım bakımından ayırık olan matematiksel şeyler, varlık bakımından da ayırık olmaya hak sahibidirler. Doğal sûretlerden tanım bakımından ayırık olmayanlar, zat bakımından da ayırık değildir. Doğal sûretler, söz konusu matematiksel sûretlerin maddeye ilişmesinden doğmuştur. Sözelimi içbükey matematiksel bir anlamdır. Bu anlam maddeye ilişince çukurluk olmuş ve doğal bir anlam haline gelmiştir. İç bükey her ne kadar doğal olması bakımından ayırık olmaya sahip değilse de matematiksel oluşu bakımından maddeden ayırık olmaya sahiptir... (ss. 279-281)

Platon felsefesini benimseyen önde gelen matematikçiler Descartes, Leibniz, Frege, Gödel olarak sayılabilir. Platonun felsefesinde varlık

ideallerdir ve onun yansımaları fizik dünyadır ve sùretlerde forumlar dünyası olarak matematik ideasıdır. Bu felsefeyi benimseyen Frege (2020) “Biz düşünceleri üretmeyiz ancak yakalarız.” demektedir (s. 36). Mantıksal yöntem olarak modern dönem Platoncu filozofların tam olarak diyalektik yöntemi kullandıklarını söyleyemeyiz. Frege’nin yaklaşımında olduğu gibi bu mantıksal yol yine matematiğin fonksiyon kavramı kullanılarak *argüman-fonksiyon* yaklaşımıyla dilin (konuşma) mantıklı olanı ile psikolojik olanının ayrımının yapılmasına çalışılmıştır. Bu ontolojinin varlıkları, konuşma yoluyla ifade edilen sözün matematik metotlarla mantıklı ya da psikolojik olduğunun ayrımını amaçlayan bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer bir ontoloji oluşturan felsefi akımda *sezgiselciler*dir. İki değerli mantık ilkesine karşı çıkarak oluşturulmuş (Brouwer, 1912, 1975) felsefenin modern dönem temsilcisi L. E. J. Brouwer (1881-1966) olmakla birlikte kurucu filozofu Immanuel Kant’tır (1724-1804). Saf ve Pratik akıl eleştirileriyle felsefe tarihinde önemli bir yer edinmiş olan filozofun görüşleri mevcut çalışmanın hipotezi açısından da önemlidir. Çünkü Kant’ın yaklaşımları metafizik bilginin imkânsızlığı teziyle birlikte yeni bir mantık tanımıyla klasik mantığın yapısını değiştirmiştir. Kant’ın felsefede açılımlarının başında klasik mantığın nesneden soyutlayarak elde ettiği bilgi yaklaşımını “bilinen nesneden bilen özneye” (Duralı, 2013, s. 94) dönüştürmesiyle elde ettiği yeni yaklaşımdır. Bilgi, Kant’a göre iki türlüdür: A priori ve a posteriori. Kant felsefesinde a priori önermeler zorunlu ve evrensel olan, doğruluğunun anlaşılması için fiziksel deneye ihtiyaç duyulmayan önermelerdir. Bununla birlikte Kant iki yargı türü belirlemiştir ki; bunlar analitik ve sentetik önermelerdir. Eğer bir önermede yüklem öznenin içindeyse bu tip önermeler analitik önermelerdir. Analitik önermeler bilimizi genişletmezler ama açıklama yaparlar. Kant’a göre (2022); sentetik a priori önermeler bize yeni bilgi vermektedirler ve bu açıklayıcı bilgiyi oluşturmak için zihinde a priori olarak bulunup duyularımızın saf formları olan zaman ve mekândan elde ettiğimiz görüldür (ss. 17-18). Kant (1997), matematik nesneler bakımından geometrik nesnelerin mekânda, aritmetiğin nesnelerinin ise zamanda temsillerinin bulunduğunu iddia etmiştir.

Kant felsefesine göre; nesneler, zihindeki yargıların içinde kavramlarla birlikte ortaya çıkmaktadır. Kant’ın transandantal felsefesine göre nesnelerin kendi mahiyetlerini bilmek mümkün değildir. Biz, nesnelerle ilgili

bilgiyi ancak zihnimizde a priori olarak bulunan saf zaman ve mekân formlarının içinde sentezleyerek kavrayabiliriz. Yani nesnelerden aldığımız şeyin zaman ve mekân formu içerisindeki görüsel temsilleri olduğu ve bu görüşü vasıtasıyla nesnenin bilgisinin kavrandığı durumda varlığa geldiğini iddia etmiştir. Bu felsefede bilgi sadece yargıdan oluşmaktadır. Nesne ile kavram da yargıdan bağımsız değildir.

Bununla birlikte; Kant'a göre zaman ve mekân, saf görüşümüzün a priori formudur ve bütün bilginin temel zeminini oluşturur. Buna aritmetiğin ve geometrinin bilgisi de dahildir. Yani; zaman ve mekân hem deneysel hem de deneysel olmayan görünümün zeminidir. Nesnelerle ilgili algıladığımız tüm bilgiler, zihnimizdeki a priori koşullara uymak zorundadır. Dolayısıyla Kant, kendinden önceki metafizikten ayrılarak, bilginin nesnelere uyması gerektiği görüşünü değil, nesnelerin bizim bilginimize uyması gerektiği görüşünü savunmuştur. Böylece Kant'ın transandantal mantığıyla klasik mantık arasında fark oluşmuştur. Genel mantık bilgiyi içerikten soyutlayıp yargının sadece formuna bakarken Kant mantığı, nesnelerin zihinde zaman ve mekân formundaki temsilinin a priori koşullarını incelemektedir. Yani transandantal mantıkta, zamansallık ve mekânsallık ile mantık arasında bir bütünleşme oluşturulmuştur (Çevik, 2021, ss. 49-55).

Kant'ın matematik felsefesine farklı yaklaşımlarından biri, akılcılık ve deneyciliği uzlaştırmak adına matematiğin analitik a priori değil sentetik a priori olduğunu düşünmüş olmasıdır (Kant, 2008, s. 63). Kant'ın matematikle ilgili görüşlerine takipçilerinden Frege karşı çıkmış ve matematiğin özellikle sayı kısmının sentetik a priori değil analitik a priori olduğunu iddia etmiş ve sayıların inşası için saf zaman ve mekân görüşüne ihtiyaç olmadığını ve sayıların inşası için görüşü uzayı olmaksızın “akıl asıl nesnesi aklın kendisidir” kabulüyle Kant'ın sayı hakkındaki felsefi görüşüne itiraz etmiş ancak geometri için Kant'ın sentetik a priori görüşünü benimsemiştir (Frege, 2020, s. 37).

Sonuç olarak Kant (2022), bu yeni epistemolojik yapı içerisinde felsefe ve matematiği ayırmış, felsefi bilginin kavramlardan yola çıkan aklın bilgisi, matematik bilginin ise kavramların inşasından oluşan bilgi olduğunu ifade etmiştir (s. 111).

Kant'ın metafizik spekülasyonların sınırsız sorularına cevap veremeyeceğimiz ve metafizik bilginin imkânsızlığını ortaya koyan görüşleri, salt

aklın varlık algısını deneyimlerden soyutlayarak ve yine onun a priori koşullarına bağlı olarak algılanması, insanın rasyonel aklının muhatap olduğu âlemi içermektedir. Kant'ın oluşturmuş olduğu ontolojide insanın dünyayı algılaması açıklanmıştır ancak insan ve âlemin ilk sebeplerine dair sorguları içeren metafizik, bilinmez olarak kabul edilmiştir. İnsan deneyimlerden arındırılmış aklın mantıksal nesnelerini idrak edebiliyor ve âlemde, zaman ve mekândan ibaret sayılıyorsa bu iki önemli varlığın bir ilk sebebi olmalı ve bu da biliniyor olmalıdır.

Matematik felsefesinde diğer bir akım olan *biçimselciler*, matematiğin aritmetik, geometri ve cebir gibi çeşitli alanlarını aksiyomatik bir temele oturtmayı hedeflemişlerdir. Biçimselcilerin önde gelen filozofu D. Hilbert'in (1862-1943) düşüncesi, matematiğin bütünü, en azından aritmetik ve geometri gibi her ana dalını öyle aksiyomatik bir temele oturtmaktı ki; o dalın her önermesi o dala özgü aksiyomlardan hareketle olumlu ya da olumsuz bir yönde karara bağlanabilsin. Biçimselci felsefenin ontolojisinde mantık kuralları altında matematik sembollerinin oluşturduğu aksiyomatik dizgeler kurulmakta ve matematik sadece bu dizgelerin aksiyomatik bileşiminden meydana gelmektedir (Karakaya & Sekman, 2019). Bu felsefede matematik sadece sembol dizgesi olarak tanımlanmış ve ancak bu sembollerin aksiyomatik bileşimleri de diğer önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu belirleyebilir teziyle gelişmiştir. Ancak 20. yüzyıl matematiğinin en önemli filozoflarından olan Kurt Gödel'in (1906- 1978) Eksiklik Teoremi, Hilbert'in bütün çabasını boşa çıkarmıştır. Gödel, matematiğe yapılacak anayasanın *tutarlılık-bağımsızlık-tamlık-anlaşılabilirlik* ilkelerini birlikte sağlatmanın mümkün olmadığını göstermiştir. Bu teoremin kurduğu ontoloji ve ona bağlı düşüncenin etkilerini yorumlamak için teoremin ifadesi aşağıda verilmiştir.

“...A matematiksel dizgelerden oluşan aksiyomatik bir sistem olsun. A gibi aksiyomatik sistemlerde A'nın matematiksel olarak biçimsel dilinde öyle bir B önermesi vardır ki, A tutarlıysa B önermesi A'nın aksiyomlarından çıkarılamaz. Dolayısıyla A tutarlıysa ne B önermesi ne de B'nin değili olan önerme A da ispatlanamaz. Bu yüzden A eksik bir sistemdir...” (Çevik, 2021, s. 84).

Bu teoremden sonra şu iki düşünce tartışılmaya başlanmıştır. Eğer matematik tutarlıysa doğru olan ama biçimsel olarak kanıtlanamayan en az

bir önerme vardır. Yani matematik eksiktir. Bu da doğruluğun kanıtlamadan daha çok anlam içerdiğini göstermiştir. İspat kavramının doğruluğu kapsamı için yeterli bir olgu olmadığı ortaya çıkmıştır. Gödel teoremlerinin sonucunda, aksiyomatik dizgelerle kurulu sistemlerin tam ve tutarlı olamayacağı ve bilgisayar programlarının tasarımı ne kadar itinalı yapılsa yapılsa bu sistem içerisinde tutarlılığı bozacak bir önermenin olduğu gösterilmiştir. Bu ontoloji kapsamında Hilbert niceliksel varlıkların mantıksal dizgeleriyle yine niceliksel varlıkların matematik dalları olan aritmetik, geometri ve cebir alanlarına bir temel oluşturmaya çalışırken Gödel niceliksel varlıkların sayı, sembol gibi elemanlarıyla kurulacak ve mantıksal olarak doğru olacak aksiyomların niceliksel dizgelerde tamlığı sağlayamayacağını göstererek böyle bir ontolojik yaklaşımın nicelik sistemlerini eksik bıraktığını göstermiştir.

Son olarak ele alınacak matematik felsefesi, *mantıkçılık* ya da pozitivist mantıkçılığın ontolojisi. Mantıkçı felsefenin ontolojisinde öne çıkan özellikler ise varlığın sonlu olduğu kabul edilerek mantığın deneye konu edilmesidir. Deneyle doğru veya yanlışlığına karar verilemeyen bütün önermelerin gereksiz olduğunu savunan bu görüş, tümel bilgilerin deneyle doğrulanmasının imkânı olmadığından önermelerin tikel ve sonlu olanlarıyla ilgilenmiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak matematik nesnelerin sonsuz olan kavramlarını sonlu hale getirerek deneyle sonuç almaya çalışmışlardır. Bu akımın önde gelen filozofları Frege, Russell ve Carnap'dır. Frege aritmetiği, Russell ise tüm matematiği mantığa indirgeyebilmek için çalışmalar yapmıştır (Gödel, 1984).

Mantıkçı felsefi akımın diğer bir önemli yanı da mantıksal pozitivism ya da mantıksal deneycilik alanıdır. Pozitivism, bilginin kaynağını olgularda gören ve metafizik kavramlara yer vermeyen bir ontolojiye sahip olduğundan mantıksal pozitivism de mantık kavramlarında metafizik bilginin elenmesini ön gören bir yaklaşım olmuştur.

Modern Dönem Mantık-Matematik İlişkilerinin Oluşturduğu Ontolojik Dönüşümlerin Klasik Dönem Mantık-Metafizik ilişkileri Bakımından Kritiği

Bir önceki bölümde tartışılan matematik ve mantık ilişkisiyle oluşturulan ontolojik yapılar klasik dönemdeki metafizik ve mantık ilişkisinde farklı ontolojik dönüşümlere sebep olmuştur. Metin içerisinde de

değinildiği üzere; modern dönem felsefelerinin ontolojileri, genel olarak matematiğin nesneleriyle inşa edilmiş ve mantık kurallarıyla da tutarlılıkları sağlatılmış yapılardır. Modern dönemin kurucu fikri Tanrı bilgisini eleyerek inşa edildiğinden doğal olarak metafiziği olmayan bir düşünce sistemidir. İnsan, ruhuyla metafizik bir varlık olduğu için Batı düşüncesi Tanrı'yı bilgi sisteminden elediği gibi insanın yaradılış bilgisini de genel olarak bilgi sistemlerinden elemeyi tercih etmiştir. Ancak Descartes'in söylediği gibi bütün bilimler insana özdeş olduğuna (Timuçin, 1976, s. 43) ve bütün bilgi birikiminin öznesi insan olduğuna göre insanın yaradılış bilgisi nasıl ifade edilmelidir? Batı düşünce sistemi bu soruya olgusal bir insan-âlem ilişkisi üzerinden ürettiği bilgi ile cevap vermeye çalışmıştır. Bu düşünce sistemi, varlığa dair “neden” ve “nasıl” sorularının kapsamındaki her şey için hem insan aklının a priori yetkinliğini hem de pratik aklın deneysel doğrulamalarını kullanarak bilginin bütün çeşitlerini sorgu ve araştırma gündemlerine almışlar ve derinlemesine çalışmışlardır. Bu gayret sonucunda bir epistemoloji elde etmişlerdir. Ancak bütün epistemolojik bilginin öznesi olan insanın varlığı ve yaradılışı, varlık ilişkileri kadar ilgi görmemiş ve ikincil kalmıştır. Deneysel metotlarla doğrulanmayan önermelerin bilgisini kabul etmeyen Batı akli, deneysel takıntısıyla kurmuş olduğu pozitivist düşünceyle varlık ilişkilerini sorgulamadaki başarısını, varlık ilişkilerini idrak eden insanın ne olduğuna dair sorulara verilecek cevaplarda aynı başarıyı gösterememiştir. Batı düşünce sistemi, aklın zorunlu ilkelerinden şekilsel mantığa karşılık gelen ilkelerle varlıklar arası her türlü ilişkiyi araştırma konusu yaparken insanın varlığa gelişini adeta kendindenmiş gibi kabul ederek insanı idrak eden yönüyle ele almıştır. Bu tartışmada insanı odağa almamızın sebebi; modern matematik ve mantık ilişkileriyle kurulan ontolojilerin insanların düşünme biçimini belirlemesinden dolayı niceliksel özelliklerle kurulmuş olan Batı düşünce sistemlerinde metafizik bilgi elenirken yaradılışı itibarıyla bir metafizik varlık olan insanın metafizik yönüyle bilgi olmaktan çıkarılmasıdır. Temelde vurgulamaya çalıştığımız şey; modern dönem matematik-mantık ilişkileri niceliksel bir alan olduğu için klasik metafizik-mantık ilişkilerinde ilk sebepli olan ve yaratılmış insan tanımı değişmiş ve insan kendinde bir varlığa dönüşmüştür. Esas itibarıyla; insana dair “İnsan nedir?” sorunun cevabı var oluş bilgisine veya yaradılışa ilişkin sorguyu gerektirdiğinden Batı düşüncesi yaradılış bilgisine dönmek için “İnsan

nedir?” sorusunu genel olarak mantık önermelerinden elemeyi tercih etmiştir. Çünkü Batı düşüncesinde Tanrı’ya ilişkin bilginin kurulan felsefelerin kapsamından çıkarıldığını görmek zor değildir. İnsanın yeterliliklerinin değil de varlığının incelenmesi Tanrı-insan ilişkisine bağlanacağından dolayı Tanrı bilgisini eleyen Batı düşünce sisteminin ona bağlı olarak “İnsan nedir?” sorusunu da bilgi kümesinden ellediği görülmektedir.

Bu kapsamda diğer bir önemli soru da Batının özellikle aydınlanma sonrasında oluşturduğu yeni ontolojilerin klasik metafizik teori ve kuramlarını ortadan kaldırıp kaldırmadığına ilişkin sorudur. Bu soruya olumlu cevap vermek en azından İslam düşünce dünyasındaki literatür bakımından mümkün görünmemektedir. İslam düşünce gelenekleri bağlamında kelim ve meşşâi ekolde mantık ve metafizik bağlantılı azımsanmayacak ölçüde teori bulunmaktadır. Bu teorilerin çoğu bugün içinde mantıksal geçerliliklerini sürdürmektedir ve modern dönemle metafizik içeriklerinden dolayı uyuşmamaktadır. Mesela; meşşâi gelenekte İmkân Teorisi, Mahiyet Teorisi, Asalet-i Vücut ve Mahiyetin İtibarılığı Teorisi (Türker, 2018, ss. 650-670; ss. 672-694; ss. 884-910), kelim geleneğinde Hudus Teorisi, Zihni Varlık Teorisi (Türker, 2018, ss. 588-610; ss. 696-716) gibi mantık ve metafizik içerikli teoriler bugün içinde geçerliliğini sürdürmektedir. Bu teoriler, modern dönem açısından deneye konu olmamak ya da görüden elde edilmemiş olmak yönüyle eleştirilebilir ancak teorilerin öncülleri metafiziksel ve mantıksal oldukları için böyle bir eleştirinin dışında kalacaklardır. Kant’ın kendi düşünce muhitinde metafizik bilginin imkânsızlığı tezinin özellikle İslam düşünce geleneklerindeki metafizik öncülleri kapsayıp kapsamadığını belirlemek önemli bir ayırım noktası olacaktır. Bölüm içerisinde vermiş olduğumuz mantık-metafizik öncüllerden oluşan teoriler açısından bakıldığında Kant’ın sonu gelmez sorular olarak tarif ettiği metafiziğin bahsedilen teoriler için geçerli olmadığı görülecektir. Çünkü her bir teori yaratıcı ilk sebebin varlıkla ilişkisini mantık kuralları altında sonuca bağlamıştır. Aslında konuya biraz daha yakından bakıldığında Kant’ın felsefesinde klasik metafiziğin konusu olan “var olmak bakımından varlık” bilgisini geçersiz sayacak bir argüman olmadığı da görülecektir. Çünkü, Kant’ın, bilginin ontolojisini değiştirerek bilinen nesneden bilen özneye dönük tanımlanması varlığın klasik metafizik özelliklerini geçersiz sayacak bir yaklaşım değildir. Aksine Kant, ontolojisini kurarken saf zaman ve mekân görüşünü,

insan zihninde varlığın oluşumu için gerek şart olarak almasından dolayı doğal olarak zaman ve mekândan bağımsız klasik metafiziğin varlık tanımını ortadan kaldırmamıştır ancak klasik metafiziğin kavramlarının olmadığı yeni bir ontoloji tanımlamıştır. Kant'ın kurmuş olduğu ontolojide zaman ve mekândan bağımsız varlıklar tanımlı olmadığından klasik metafizik bu felsefede imkânsız hale gelmiştir. Eğer Kant, klasik metafiziğin öncüllerinden hareket edip bu öncüllerin vermiş olduğu sonuçların yanlış olduğunu gösterebilseydi bu taktirde klasik metafizik bilgi imkânsız olarak düşünülebilirdi. Dolayısıyla Kant'ın felsefesinde klasik metafizik imkânsızdır ancak bu Kant'ın teorisine ait bir sorundur. Yoksa “var olmak bakımından varlık” sorgulamasına engel bir durum söz konusu değildir. Kant'a göre varlık, insan zihnindeki yargı olmasından dolayı doğal bir soru olarak bu yargıyla nesneyi tanımlayan insanın ne olduğunu tanımlamak mantıksal olarak en az zihinde meydana gelen nesne kadar önemli bir konudur. Benzer bir biçimde; bilgi çeşitleriyle yargı türlerini birleştirerek oluşturmuş olduğu analitik a priori, sentetik a priori ve sentetik a posteriori bilgi çeşitlerinin tümünde insan öznedir, ancak her ne kadar bu öznenin bu işleri nasıl yaptığına dair açıklamalar bulunsa da mevcut incelikleri idrak eden insanın idrak etme gücüne nasıl sahip olduğu metafizik bir yön olarak kabul edilmiş ve metafizik bilgide imkânsız olarak tanımlanarak insanın yaradılışı tartışma dışı bırakılmıştır.

Bu düşünce sistemi içerisinde insan, elde edilen bilgi çeşitlerinden daha önemsizmiş gibi tanımlanmaktadır. Bu bağlamda insanın akletmesinin kapsamı daraltılarak onun soyut ve somut bilgilere nasıl ulaştığına dair süreçler yeni tanımlanmış olan mantık çerçevesinde ispatlanmaya çalışılmış fakat son kertede insanın yetkinliklerinin kaynağının ne olduğu sorusu açıkta bırakılmıştır. Kısacası; insanın ne olduğuna dair bir sorgulama yapılmamıştır. *Mesela; insan yargıda bulunmayı, a priori bilgiye sahip olmayı, istekte bulunmayı, idrak etmeyi nasıl başarmaktadır?* Bu sorular; insanın verili içsel özellikleri olduğundan ve zaman ve mekân içerisinde ispatlanamadığından özelde Kant, genelde de Batı felsefesinin dışında kalmış insana dair sorulardır.

Buna göre; Batı düşünce sistemlerinde genel olarak insan kendini var edebilir bir varlıkmiş gibi işlenmektedir. Oysa insan kendini bilgiyle inşa edebilir ancak insanın kendisini var edemediği hususu aklın bütün açık

delilleriyle ortadadır. Batı düşünce sistemi insanın kendini bilgiyle inşa etmesini, onun yaradılışının önünde tutarak yeni ontolojiler yoluyla yeni insan tipleri ürettiğini iddia etmektedir. Bir önceki bölümde ayrıntısıyla tartıştığımız ontolojik yapılar genel olarak insanın ilk sebep yani yaradılış bilgisini içeren metafizik bilginin yerine zaman ve mekânda meydana gelen ilişkilerin temsili olan matematiği koyarak kurmuş olduğu yeni düşünme biçimlerinin şekillendirdiği insanı, modern insan olarak sunmak eğilimindedirler. Batıda gelişen felsefelerin genelinde, özelde de matematik felsefesinde insanın bilgiyle inşa sınırları zaman ve mekân kavramlarına hapsedilerek, insanın yaradılışına dair metafizik bilginin önü kapatılmıştır. Zaman ve mekân tasarımlı felsefelerin inşa ettiği düşünme biçimleri, diğer bir ifadeyle mantık kuralları zaman ve mekânı içeren soyut yapılar olarak matematiğe karşılık gelmektedir ve tasarlanan mantık kuralları da ancak zaman ve mekân olguları arasındaki ilişkileri kullandığı için mantık zorunlu olarak matematiğin nesneleriyle akıl yürütmek zorunda kalmaktadır. Çünkü metafizik kavramları içeren mantıkla sorgulama yapılabileceği; aklın zorunlu ilkesi olarak ilk sebep bakımından insanın yaradılış özelliklerinin araştırılması onun bilgiyle inşa edilmiş yönünden daha kıymetli ve daha fazla araştırılmaya değer olduğu görülecekti. Bu bağlamda tartışılması gereken hususlardan biri de eleştiriye tabi tutulan akıl, insanın yarattığı değil ona verilmiş bir yaradılış özelliğidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran ve insana verilmiş olan bu ayırıcı akıl özelliğinin verilmiş sebeplerini önemsiz sayarak aklın zaman ve mekânda varlığı anlama tarafını büyük bir problem olarak tartışmak, aklın kendisine yapılmış en büyük kötülüktür. Çünkü insan deneyim, inanç ve öğretiyle akıllı veya onun içeriğini inşa edebilir ama onu var edemez. Bu bakımdan da batılı akıl teorileri gerçek akıllı tüm yönleriyle açıklayacak derinlikten yoksundur. Bilindiği gibi Kant'ın önemli iddialarından biri de deneysel olanın bize yeni bilgi vermesi gibi sentetik a priori bilginin de bize yeni bilgi verdiğidir. Sentetik a priori bilgi insan için zorunlu olan bilgi çeşididir ve duyuşal değildir. Bu bilgi tanımında zaman ve mekânın saf görü şartı kaldırılırsa Kant'ın bu tanımı altında klasik metafizik kavramların da aynı tanım altına düştüğü ispatlanabilir. Çünkü en azından İslam düşünce geleneğinde felsefe ve kelimada sırasıyla zorunlu varlık ve kadim kavramları, yapıları gereği a priori kavramlardır ancak zaman ve mekâna bağlı değildir. Kant böyle bir metafizik bilginin imkânsızlığını

neden iddia etmiştir? Çünkü Kant'ın tanımlamış olduğu felsefede bilginin kaynağı, saf zaman ve mekânın görüşüne bağlı olarak elde edilmektedir. Zaman ve mekân gerçeklik dünyasının bir özelliği olduğundan tartışmaya konu felsefede filozof, bile isteye metafizik içerikleri kendi bilgi kümesinden eleyerek bir felsefi sistem kurmuştur. Diğer bir ifadeyle; Kant'ın kurmuş olduğu felsefede metafizik kavramlar geçerli olmayacak şekilde tasarlandığından metafizik bilgi imkânsız hale gelmiştir, yoksa bu felsefede klasik metafizik kavramların varlığını ortadan kaldıracak bir önerme veya aksine bir ispat sunulmamıştır. Yani; Kant, kavramları zaman ve mekâna bağlayarak metafizik soruların tartışılmasının önünü kapatmıştır. Böyle bir tavır, metafizik bilginin imkânsızlığını değil Kant felsefesinin kısıtlılığını ortaya çıkarmaktadır.

Diğer bir yönüyle Kant'ın metafizik bilginin imkânsızlığı tezi, Kant'ın kendi kültüründe oluşan kültürel dogmalarına itiraz olarak da düşünülebilir. Çünkü filozofun çalışmalarında özellikle meşhur *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi*, *Yargı Gücünün Eleştirisi* ve *Saf Aklın Sınırlarında Din* kitaplarının hemen hemen hiçbirinde kendinden önce devasa bir literatüre sahip olan İslam düşünce geleneğinden hiçbir filozof veya düşünürün metafizik görüşlerine yer vermemiş olması Kant'ın eleştirilerinin Batı Orta Çağ'ına ait bir eleştiri olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, Batı kültürel dininin mantıksal bir metafiziğinin olmadığı aşikâr bir gerçektir. Belki de Kant, İslam düşünce geleneğinin literatürüne hâkim olsaydı metafizik bilginin imkânsızlığını değil metafizik bilgi altında sentetik ve analitik bilgi ayrımı yapmış olacaktı. Dolayısıyla Kant'ın görüşleri kendi medeniyeti içinde oluşan kültüre karşı bir eleştiri olduğunu söylemek en isabetli görüş olacaktır. Kant'ın metafizik bilginin imkânsızlığı tezi, zaman ve mekân görüşüne bağlı Kant'ın felsefesi göz önüne alınırsa İslam düşünce geleneğinde bahsedilen zaman ve mekândan bağımsız metafizik bilginin imkânsızlığını gösteren bir delil olmaktan uzak görünmektedir.

Kant'ın alt yapısını kurduğu Sezgicilik akımının yukarıdaki kritiğinden sonra Biçimselci felsefenin de genel yaklaşımı metafiziği olmayan bir akım olarak ortaya çıkmaktadır. Batının niceliksel doğa felsefenin kurucu filozofu Descartes'den sonra düşüncenin sınırları Descartes mekaniğinin üzerinden gelişmiş ve mantıksal dizgeler bu mekanik sistemin ilişkilerinden oluşan doğruların meydana getirdiği aksiyom ve teoremlerden

oluşmaktadır. Ayrıca bu aksiyomatik dizgeler her ne kadar mantıksal doğrulamaları yapılmış olsa da mantıksal tutarlılığı aranan şey matematiğin ana dalları olan geometri, cebir ve aritmetik alanlarını içermektedir. Metin içerisinde yapmış olduğumuz tartışmadan da anlaşılacağı üzere, matematiğin elemanları her ne kadar a priori olsa da nesneden soyutlanan bilgi kümesidir. Dolayısıyla matematik nesnelerin mantıksal doğruluk ve tutarlılığı matematiğin konusunu ilgilendirmektedir. Yani; matematiğin zaman ve mekâna bağlılığından dolayı varlığın var oluş süreçlerini bu ontoloji altında sorgulamak mümkün görünmemektedir.

Bu tartışmada belki en çok üzerine düşünülmesi gerek şey Gödel'in eksiklik teoremleridir. Aslında bu teoremin sonuçları klasik metafiziğin diğer ilimler için ilke koyucu özelliğini çağrıştırmaktadır. Gödel'in teoremleri üzerinden ilerlediğimizde mantıksal olarak şu soru ortaya çıkmaktadır: *Varlık ilişkilerinden elde edilen bütün aksiyomlar yoluyla oluşturulan dizgeler her durumda eksik kalıyorsa bu eksikliği gidermek için varlığın ilişkilerinin ötesinde "var olmak bakımından varlık" bilgisinin de mantıksal olarak bu dizgelere eklenmesi acaba sistemin eksikliğini giderebilir mi veya tutarlı hale getirebilir mi?* Bu soru Batı düşünce sisteminde anlamlı olmamakla birlikte üzerine düşünülmesi gereken bir sorgu alanıdır.

Son felsefi akım olan mantıkçıların yaklaşımıyla klasik metafizik ve mantık arasında bağ kurmanın imkânı yok gibidir. Çünkü deneysel mantıçılığın pozitivist görüşü metafizik düşünceye karşıt olarak doğduğundan uzlaşması mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Modern döneme gelinceye kadar insanlığın bilgi kaynağı olan Tanrı-Âlem-İnsan ilişkisi modern dönemde âlem-insan ilişkisine indirgenmiştir. Tanrı-âlem ilişkisi bilgi kaynağı olmaktan çıkarıldığından metafizik düşünce formel yapıdan uzaklaşmış ve âlem-insan ilişkisi de niceliksel doğa felsefesiyle birlikte mekanik sisteme dönüşmüştür. Mekanik doğa ise insanın düşünme kapasitesiyle üstesinden gelmesi gereken bir mücadele sahası olarak tanımlanmıştır. Bu mücadelenin tarafları insan ve doğa olduğu için insanın ne olduğu tartışılmaksızın insanın doğaya galip gelmesi hedef olarak belirlenmiş ve insana ait olan düşünme kapasitesi doğanın sırlarını çözmek için seferber edilmiştir. Ancak ne doğanın ne de insanın ilk sebepleri bu çekişmenin konusu olmamıştır. Doğayla insana dair ilk sebep önermeleri

çıkarıldıktan sonra rasyonel akıl yoluyla varlık ilişkilerinin anlamları matematik nesneler yoluyla mantıksal tutarlılığa eriştirilmeye çalışılmıştır. Varlığın, metafizik yönüyle ilgili ilk sebebe dair her önerme bilgi olmaktan çıkarılarak matematik ile mantığın aynılaştığı varlık ilişkilerinden bir tasavvur dünyası inşa edilmiştir.

Metin boyunca tartışmalardan da görüleceği üzere; Batı düşünce sistemi kurmuş oldukları felsefelerle klasik mantık veya metafizik bilginin aksini ispatlamamışlar, sadece klasik mantık ve metafiziğin olmadığı alternatif felsefeler üretmişlerdir. Yani indirgeme yapmışlardır. Bu felsefelerin çoğu için Tanrı-âlem ya da Tanrı-insan ilişkisi bilginin kapsamına alındığında mevcut felsefelerin çoğunun sonucu metafizik bilginin bir alt dalı olarak hiyerarşik tasnifte yerini alacaktır.

Bilginin yenilenebilmesi için varlığın ilk sebep bilgisinin varlık bilgisi kadar önemli olduğu tekrar tartışılmaya başlanılmalı ve metafizik bilgi olmaksızın gelişen modern dönem bilgisi metafizik düşünce içerisinde uygun mantık yaklaşımlarıyla yeniden tutarlılıkları gösterilerek hem var oluşa dair bilgi hem de varlıktan elde edilen teknolojik gelişme tekrar aynı çatı altında toplanabilmelidir. Diğer yandan; aklın zorunlu ilkeleriyle sistemleşen mantık, cisimsel sûretlerden oluşan matematik nesnelerin tutarlılıklarını sağlayan bir alet olmaktan çıkartılıp maddi olmayan varlıkları kapsayan metafizik önermelerin de doğrulayıcısı olarak kullanılabilecek duruma getirilmelidir.

Kaynaklar

- Alper, Ö. M. (2013). *İbn Sinâ ve İbn Sina Okulu. İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler* (Ed. M. C. Kaya). İSAM Yayınları.
- Attâs, S. M. N. (2019). *İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi* (Çev. M. E. Kılıç). İnsan Yayınları.
- Brouwer, L. E. J. (1912). Intuitionism and Formalism. In P. Benacerraf & H. Putnam, *Philosophy Of Mathematics: Selected Reading* (pp. 77-89). Cambridge University Press. (1983)
- Brouwer, L. E. J. (1975). Consciousness, Philosophy and Mathematics. In P. Benacerraf & H. Putnam, *Philosophy Of Mathematics: Selected Reading* (pp. 90-96). Cambridge University Press. (1983)

- Çelebi, V. (2016). Çağdaş Mantıkçı Anlam Kuramında Dil-Dünya İlişkisi ve Metafizikğin Yadsınması. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 26, 69-84.
- Çevik, A. (2021). *Matematik Felsefesi ve Matematiksel Mantık*. Nesin Yayın-cılık.
- Descartes, R. (2015). *Yöntem Üzerine Konuşma* (Çev. Ç. Dürüşken). Alfa Ya-yınları.
- Descartes, R. (2019). *Meditasyonlar: Metafizik Üzerine Düşünceler* (Çev. Ç. Dürüşken). Alfa Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Aklın Anatomisi: Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*. Dergâh Yayınları.
- Frege, G. (2020). *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Ma-tematiksel Bir İnceleme* (Çev. H. B. Gözkân). Yapı Kredi Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2002). *Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsıd'ül-felâsife)* (Çev. C. Erdemci). Vadi Yayınları.
- Guénon, R. (2021). *Modern Dünyanın Bunalımı* (Çev. M. Kanık). İnsan Ya-yınları.
- Gödel, K. (1984). Russell's Mathematical Logic. In P. Benacerraf & H. Put-nam, *Philosophy Of Mathematics: Selected Reading* (pp. 447-469). Camb-ridge University Press.
- Gür, B. (2004). *Matematik Felsefesi*. Orient Yayınları.
- İbn Sinâ. (2006). *II. Analitikler* (Çev. Ö. Türker). Litera Yayıncılık.
- İbn Sinâ. (2014). *Kitâbu's-Şifâ, İlâhiyât* (Çev. E. Demirli & Ö. Türker). Tür-kiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İbn Sinâ. (2017a). *Kitâbu's-Şifâ, İlâhiyât* (Çev. E. Demirli & Ö. Türker). Li-tera Yayıncılık.
- İbn Sinâ. (2017b). *Kitâbu's-Şifâ, Metafizik* (Çev. E. Demirli & Ö. Türker). Litera Yayıncılık.
- Kant, I. (1997). *Prolegomena to any future Metaphysics that can Qualify as a Sci-ence* (Çev. P. Carus). Open Court Publishing Company.
- Kant, I. (2008). *Arı Usun Eleştirisi* (Çev. A. Yardımlı). İdea Yayın Evi.
- Kant, I. (2022). *Saf Aklın Eleştirisi* (Çev. N. Pektaş). Gece Kitaplığı.
- Karakaya, V. & Sekman, D. (2019). Matematiksel Düşüncenin Tarihi Ge-lişimi ve Eğitimde Konumlanması. F. Tanhan (Ed.), *Türkiye Eğitim Vizyonu Üzerine Değerlendirmeler* (ss. 35-44). Pegem Akademi.

- Karakaya, V. (2021). Matematik Felsefesi Bakımından Matematik Nesnelerin Modellenmesi Üzerine. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (3), 1143-1155.
- Karakaya, V. (2022). Cisimsel Sûret ve Metafizik Arasında Matematiksel Bilginin Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 12 (2), 357-376.
- Öner, N. (1991). *Klasik Mantık*. Ankara Üniversitesi Basım Evi.
- Shapin, S. (2021). *Bilimsel Devrim* (Çev. A. Yurdaçalış). Vadi Yayınları.
- Timuçin, A. (1976). *Descartes-Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*. Kavram Yayınları.
- Türker, Ö. (2018). *İslam Düşüncesinde Teoriler: Metafizik-2; Varlık Düşüncesi ve Sıfatlar*. Ketebe Yayınevi.
- Türker, Ö. (2020). *İslam Düşünce Gelenekleri: Kelâm-Felsefe-Tasavvuf*. Ketebe Yayınevi.

Öz: Mevcut çalışmanın genel amacı; metafizik kavram ve matematik nesnelerin, aklın zorunlu ilkeleriyle sistemleşen mantık ilminin kapsamında nasıl bir tutarlılık oluşturduğunun araştırılmasıdır. Bununla birlikte; ilke koyucu yönüyle matematiğin metafizik kavramlara bağlı olduğu göz önüne alınarak özellikle modern dönemde salt matematik nesneler ve mantığın şekilsel ilkeleriyle kurulan ontolojilerin metafizik ilkelerden ayrışma sebepleri matematik felsefesinin ana akımları esas alınarak tartışılmasıdır. Çalışmanın diğer bir odak problemi metafizik kavramların bilgi havzalarına göre farklı anlamlar içerdiğinin vurgulanması ve metafizik bilginin imkânsızlığını ileri süren ontolojik yapıların kendi bilgi havzalarında tanımlanmış olan metafizik kavramlara karşı geliştiği, evrensel geçerliliğe sahip olmadığı görüşü savunulmuş ve bu iddialar ilgili bilgi havzalarının literatürlerine bağlı olarak tartışılmıştır. Son olarak; metafizik-klasik mantık ilişkisinin modern dönemde nasıl matematik-mantık ilişkisine dönüştüğünün gerekçeleri kritik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, matematik, mantık, ontolojiler.

